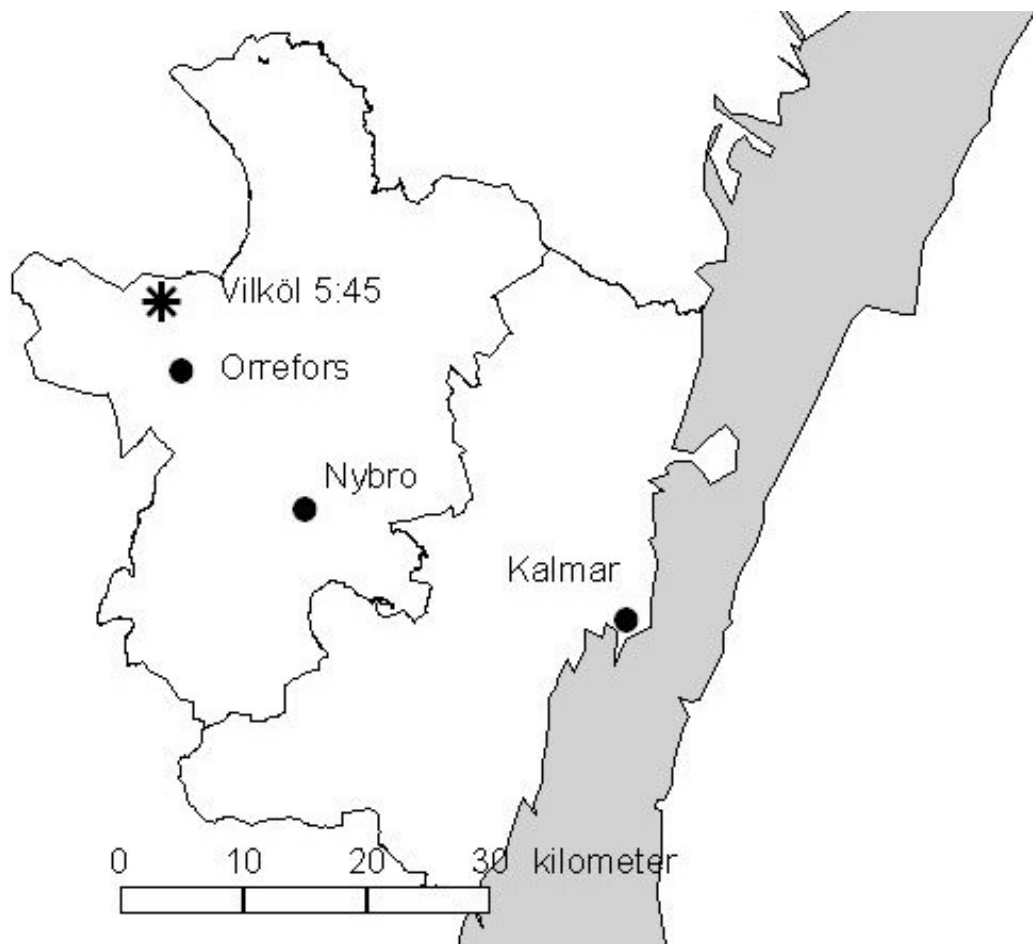

Vilköl 5:45, Nybro kommun

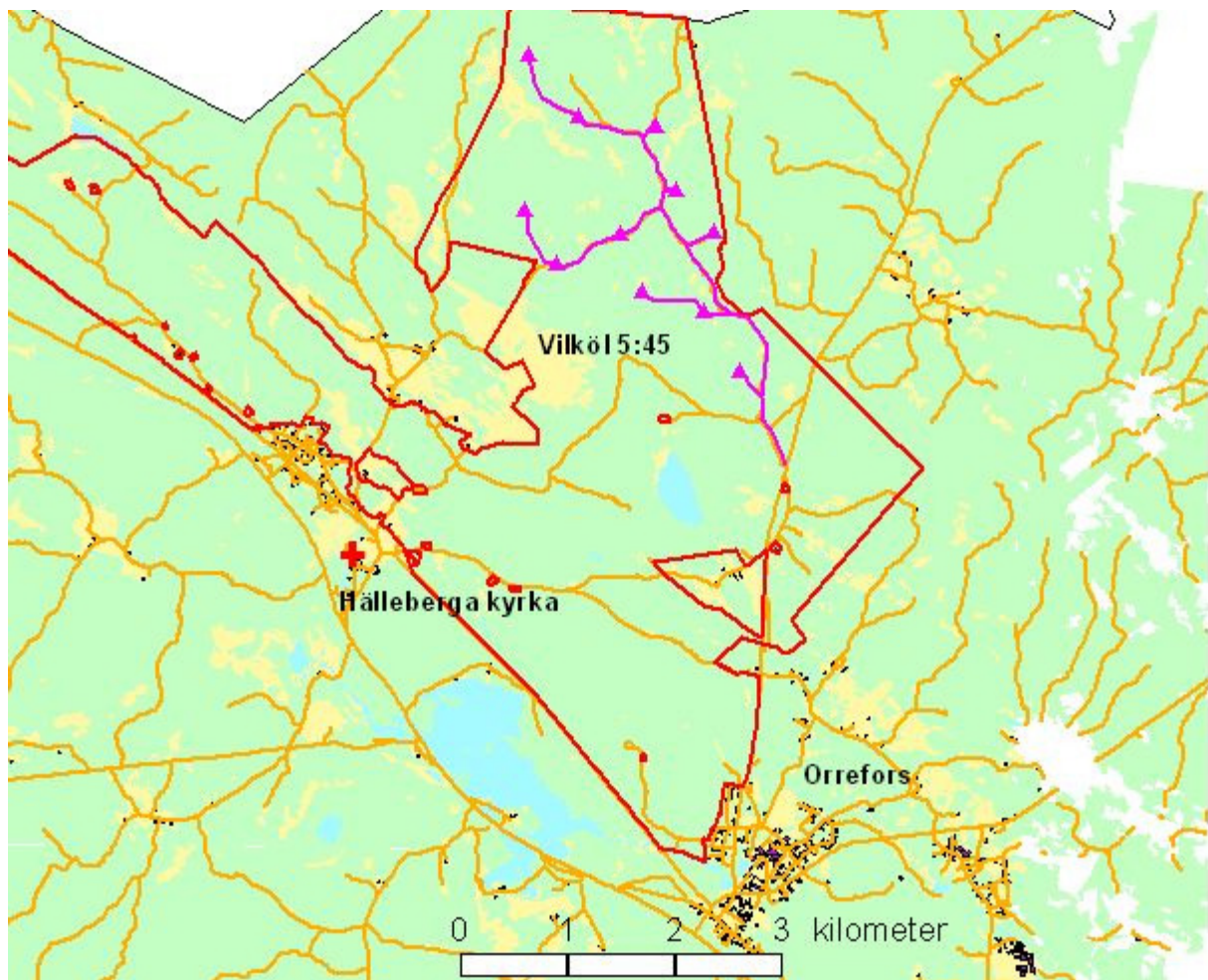
Arkeologisk utredning inför en planerad vindpark

Hälleberga socken, Kalmar län, Småland

Sammanfattning

Denna arkeologiska utredning har gjorts av Håkan Nilsson, KNATON – landskapsarkeologi, på uppdrag av E.ON Vind Sverige AB, för att belysa de kulturhistoriska förutsättningarna inför en planerad vindpark på fastigheten Vilkö 5:45, Nybro kommun. Vid utredningen påträffades en kolbotten och en husgrund, historisk tid (kojgrund). Dessa bedömdes antikvariskt som övriga kulturhistoriska lämningar, vilka inte omfattas av kultumminneslagen. Kojgrunden berörs av en planerad väg, och även om den inte är en fast fömlämning föreslår KNATON att vägsträckningen ändras så att kojgrunden bevaras. I övrigt görs bedömningen att vindparken kan anläggas utan ytterligare arkeologiska insatser i området.

Fastighetskartan med planerade platser för vindkraftverk (lila trianglar) och vägar som ska utnyttjas/breddas eller anläggas (lila linjer). Undersökningsområdet ligger på fastigheten Vilkö 5:45 och är beläget norr om Orrefors och nordöst om Hälleberga kyrka.

Uppdraget

Denna arkeologiska utredning har utförts under januari 2009 av Håkan Nilsson, KNATON – landskapsarkeologi. Arbetet har utförts på uppdrag av E.ON Vind, utan föregående beslut från Länsstyrelsen. Bakgrunden till utredningen är att belysa de kulturhistoriska förutsättningarna inför en planerad vindpark. Detta har gjorts genom att utreda omfattningen av i området förekommande forn- och kulturlämningar, belysa deras kulturhistoriska kontext, samt att bedöma deras antikvariska status.

Undersökningsmetod

Utredningen omfattar en kort historik med studier av det historiska kartmaterialet, en fältinventering, samt en kulturhistorisk värdering/antikvarisk bedömning av i området förekommande forn- och kulturlämningar. Källor som legat till grund för bedömningen av området utgörs bl.a. av Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (Fornsök) och Lanmäteriverkets kartarkiv (ArkivSök).

Fältinventeringen utfördes under tre dagar i januari genom okulär besiktning och innebar en systematisk inventering av vägsträckningar och platser för vindkraftverken. De visuella förhållande var goda och provstick med jordsond kunde genomföras trots ett tunt lager med tjäle. Vid fältarbetet användes ortofoton och äldre ekonomiska kartan som bakgrundskartor. Den digitala dokumentationen gjordes med Riksantikvarieämbetets FältGIS och den tekniska utrustningen utgjordes av en Trimble Juno med Sirf Star III GPS.

De lämningar som påträffades vid fältinventeringen har registrerats av KNATON - landskapsarkeologi i Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister (Fornsök).

Jag vill rikta ett tack till Dick Måård, Hälleberga hembygdsförening, kyrkvaktmästarna i Hälleberga kyrka, Barbro Hedenmalm, Nybro kommun och Nybro Stadsbibliotek, som gav värdefull information och hjälp inför och i samband med fältarbetet.

Kulturhistorisk bakgrund

Undersökningsområdet

Undersökningsområdet är beläget ca 20 kilometer nordväst om Nybro som idag utgör kommuncentrum. Hälleberga kyrka, som förr utgjorde sockencentrum, ligger drygt tre kilometer i sydvästlig riktning. Området ligger inom den region i sydöstra Småland som går under benämningen "Glasriket"

Topografi och fornlämningsmiljö

Området är beläget i den östra delen av Sydsvenska höglandet och är beläget över högsta kustlinjen. Den dominerande jordarten utgörs av morän. Själva undersökningsområdet utgörs av kuperad skogbevuxen moränmark med många blockrika moränkullar, åsar och bergryggar, med mellanliggande myrmarker.

Fornlämningsbilden och ortnamnen indikerar att området koloniserats under medeltid och nyare tid. Fornlämningarna består främst av lämningar från medeltid och senare, representerade bl.a. av slagghvarp, tjärdalar, kolbottnar och husgrunder med omgivande fossil åkermark efter sent etablerade torp och stugor. Slagghvarpen utgör de synliga spåren efter den järnframställning (lågteknisk) som skett under medeltid. Även ortnamnen, med ändelser som *-måla*, *-boda* och *-hult*, speglar en bygd som främst koloniserats under medeltid och senare.

Socknar och gårdar

Undersökningsområdet är beläget i Hälleberga socken på marker som tillhört de historiska enheterna (gårdar och byar) Norrbäck ("*Nordenbek*" 1473), Tokebo ("*Togebodha*" 1340) och Vilkök ("*Willykök i Helghaberga sokn*" 1451). Äldsta belägg med dåtida stavning av ortnamnet inom parentes.

År 1971 överfördes Hälleberga, Algutsboda och Långasjö socknar från Kronobergs län till Kalmar län.

Historiska kartor, markanvändning och rumslig organisation

Av det historiska kartmaterialet framgår att undersökningsområdet vid mitten av 1800-talet bestod av utmarker till Norrbäck, Tokebo och Vilkök. På utmarken till Norrbäck var torpet Alstoön med åker- och ängsgärde i fullt bruk under slutet av 1700-talet (1791). Namn som "*kohagen*", "*oxhagen*" och "*hästhagen*" visar att markerna utnyttjats för bete och vilka djurslag som förekommit. Av kartakterna framgår också att fuktigare partier utnyttjats som slåttermarker för att samla vinterfoder till djuren och att höet lagts i närbelägna ängslador.

Tidigare arkeologi i utredningsområdet

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering av Hälleberga socken utfördes år 1977. Då registrerades bl.a. Hälleberga 86:1 (naturbildning) 110:1 och 111:1 (båda bebyggelse lämningar efter torpen Ekmålen respektive Alstoön).

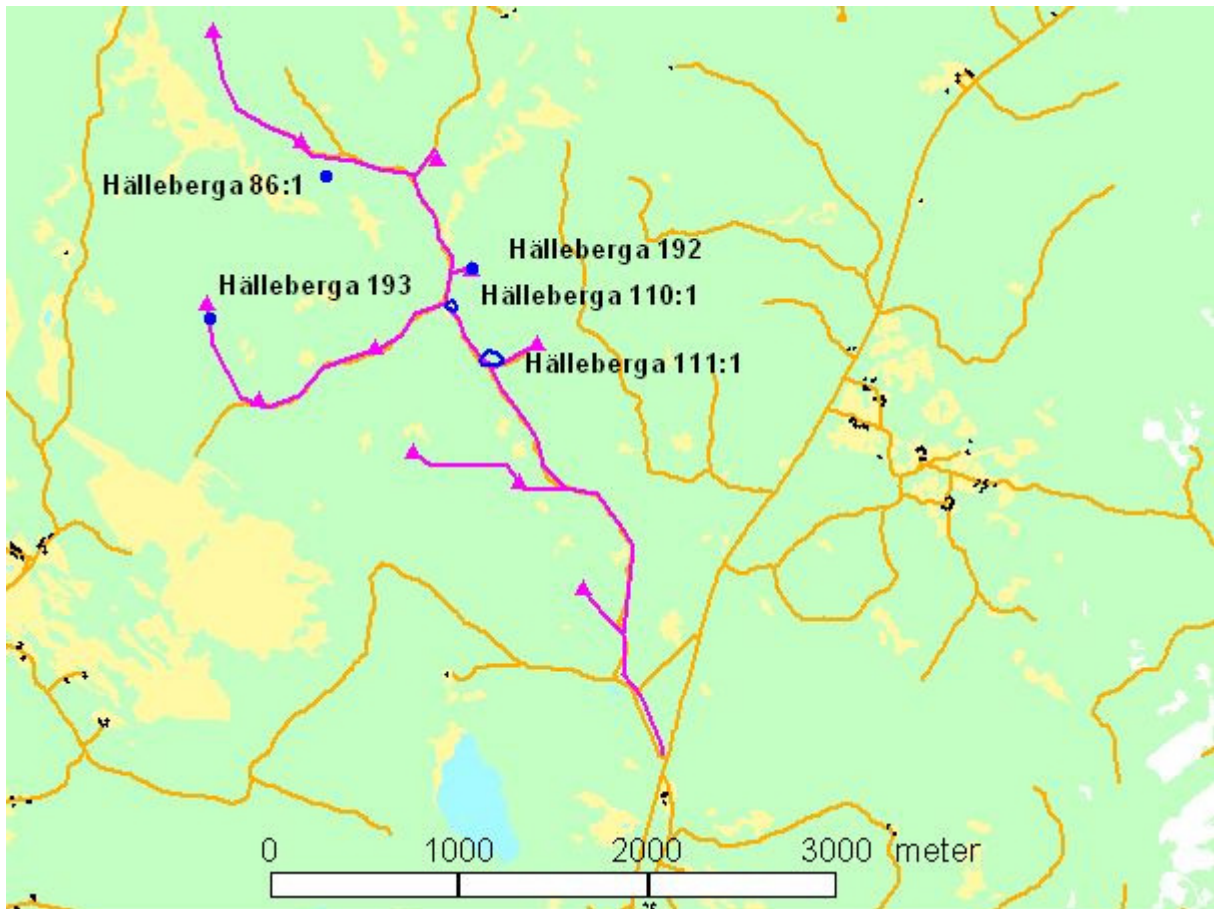
Riksintressen för kulturmiljövården

Den planerade vindparken är beläget sex–åtta kilometer nordnordväst om ett riksintresse för kulturmiljövården, *Orrefors (H 52)*. Denna bruksmiljö speglar en för regionen karakteristisk utveckling från järnbruk till glasbruk, där bebyggelsen i bruksområdet utgör uttrycket för riksintresset.

Fältinventeringen

Resultat av fältinventeringen

Vid fältinventeringen dokumenterades *en kolbotten*, och *en husgrund, historisk tid* (kojgrund med spismur). Båda lämningarna bedömdes som *övriga kulturhistoriska lämningar*, vilka inte omfattas av lagskydd enligt kulturminneslagen (KML). Dessa lämningar erhöll beteckningarna Hälleberga 192 och Hälleberga 193 i Fornsök.

Fastighetskartan med förekommande forn- och kulturlämningars numrering enligt Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister (Fornsök). De lämningar som påträffades vid fältinventeringen 2009 och registrerats av KNATON saknar undernummer. Platserna för de planerade vindkraftverken är markerade med lila trianglar och vägdragningarna med lila linjer.

Beskrivningar

Nedanstående beskrivningar utgör en del av den information som finns i Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister (Fomsök). Ytterligare information utgörs bl.a. av terränguppgifter och skador. Denna information är sökbar på internet (<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>). Beskrivningarna följer Riksantikvarieämbetets numrer för beskrivning av fornlämningar. Numreringen hänvisar till aktuell socknen och det nummer som fornlämningarna fått vid registreringen.

Hälleberga 86:1 (gammalt nummer)

Naturlig moränbildning bestående av ett flertal oregelbundna granitblock belägna på hälleberget. Möjligen kan blocken i sen tid ha blivit upplagda på platsen, då terrängen runt omkring är tämligen blockrik. Vid 1949 års inventering beskrevs bildningen som domarring?, men ändrades till naturbildning. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 110:1 (gammalt nummer)

Bebyggelselämningar, bestående av 1 husgrund med skorstensstock, 1 källargrund och röjda ytor med odlingsrösen i skogskanten. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 111:1 (gammalt nummer)

Bebyggelselämningar, bestående av 1 husgrund med skorstensstock, 1 källargrund, 1 vägbank, gående över våtmarken i riktning ÖNÖ-VSV, 1 ladugrund, 1 stensatt brunn. Torp. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

KNATON kommentar: Torpet Alstoön var enligt karta från 1791 då i full drift med åker- och ängsgärde. Övergivna torp med ursprung i 1700-talet kan bedömas som fast fornlämning som omfattas av lagskydd enligt kulturminneslagen. Den grund efter torpets boningshus som ses i området bedöms vara av relativt sent datum. Bedömningen görs även att det ursprungliga torpet kan ha legat på annan plats i område (det exakta läget framgår ej av kartakten) och därför görs ingen ändring av den antikvariska statusen.

Hälleberga 192 (nyfynd)

Kolbotten, ca 8 m diam och 0,5 m h. Oregelbunden form p.g.a. schaktskadade kanter. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 193 (nyfynd)

Kojgrund, oval 3,5x2,5 m (N-S) och 0,6 m dj. Omgivande vall 0,2 m h och intill 2 m br. I N kanten är en kallmurad spismur, hästskeformad, 2 m diam och 0,6 m h. Kallmur intill 5 skift. Delvis raserad. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Kulturminneslagen

I kulturminneslagen (KML) preciseras det regelverk som omfattar fasta fornlämningar. Kort kan sägas att fasta fornlämningar är lagskyddade och att länsstyrelsen är beslutande i frågor som rör fasta fornlämningar. Förutom den yta som själva fornlämningen omfattar så tillkommer ett s.k. fornlämningsområde, ett område så stort som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse.

Beträffande fornlämningarnas antikvariska status så är *fasta fornlämningar* lagskyddade enligt Kulturminneslagen medan lämningar med antikvarisk status som *övrig kulturhistorisk lämning* ej omfattas av lagskydd. Även om lämningar inte omfattas av lagskydd i formell mening är det oftast att rekommendera att hänsyn tas till dessa vid exploatering.

Inom kulturmiljövården förs även resonemang kring värden hos kulturlämningar och miljöer, vi talar om *vetenskapliga värden* och *upplevelsevärden*. De *vetenskapliga värdena* består exempelvis av den potentiella information som kan utvinnas vid en arkeologisk undersökning av en grav eller en boplats. De *upplevelsemässiga värdena* kan exempelvis bestå av hur tydlig och pedagogisk de gamla lämningarna efter ett torp kan förmedla känslan av hur torparlivet gestaltade sig.

Antikvarisk bedömning och förslag på vidare insatser

Antikvarisk bedömning

- Med utgångspunkt från områdets topografi och hydrologi och det faktum att samtliga platser och vägdragningar inventerats görs bedömningen att inga nya fornlämningar (omfattar även boplatser eller andra anläggningar under flat mark) skulle påträffas vid ytterligare arkeologiska insatser.
- Det redovisade riksintresseområdet, *Orrefors (H 52)* är beläget sex-åtta kilometer SSÖ om den planerade vindparken. Detta väl tilltagna avstånd leder till bedömningen att den planerade vindparken inte kommer att påverka riksintresseområdet negativt.
- Hälleberga 193 (en kojgrund) berörs rent fysiskt av en planerad ny vägdragning.
- Hälleberga 111:1 ligger i omedelbar anslutning till befintliga vägar som planeras att användas.

Förslag på vidare insatser

- Den planerade vägsträckningen i anslutning till Hälleberga 193 (en kojgrund) bör ändras så att den inte berör lämningen.
- Vid eventuell breddning av befintliga vägar i anslutning till Hälleberga 110:1 och 111:1 (lämningar efter torp) bör hänsyn tas så att inte husgrunder och stenmurar förstörs. Bedömningen görs att detta kan utföras utan negativ inverkan på lämningarna.

Referenser

Litteratur

Det medeltida Sverige. 4, Småland. 1, Möre: Norra och Södra Möre, Kalmar stad / av Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist, Lars Thor. 1987.

Lamke, L. & Höglin, S. Regional indelning och karaktärsbeskrivning av kulturlandskap i Kalmar län. 2008. Stencil.

Arkiv

Kalmar läns museums topografiska arkiv

-

Lantmäteriverkets kartarkiv (ArkivSök)

Norrbäck laga skifte år 1865 (08-HÄL-14)
Rågångsåtgärd år 1791 (08-HÄL-42)

Nybro stadsbibliotek

Nybro kommuns torpinventering

Ortnamnsarkivet i Uppsala

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (Fornsök)

Kartor

Ekonomiska kartan från 1940-talet: 5F0j, 5F 1i-j

Fastighetskartan (har tillhandahållits av E.ON Vind Sverige AB)

Tekniska uppgifter

Uppdrag

Arkeologisk utredning inför planerade vindkraftverk i Vilköl m fl., Nybro kommun, Kalmar län

Beställare

E.ON Vind Sverige AB, Carl Gustafs väg 1, 205 09 Malmö

Utförare

Håkan Nilsson, KNATON – landskapsarkeologi. Kyrkbyn 124, 380 62 Mörbylånga

Belägenhet

Län: Kalmar

Landskap: Småland

Kommun: Nybro

Socken: Hälleberga

Fastighetsbeteckning: Vilköl 5:45

Ekonomiska kartan: 5F 1i-j

Nummer i Fornsök (RAÄ-nummer)

Nyregistreringar i Fornsök: Hälleberga 192–193.

Gamla nummer i Fornsök: Hälleberga 86:1, 110:1 och 111:1

Dokumentation

Riksantikvarieämbetets FältGIS med GPS inmätning (Trimble Juno)

Bildbilaga

Hälleberga 192. Provstick med jordsond underlättar för arkeologen att bestämma anläggningars funktion. I det här fallet utgör anläggningen en kolbotten och sonden uppvisar ett tjockt lager med sot och träkol.

Hälleberga 192. En kolbotten syns ofta som en regelbundet rund förhöjning med gropar kring kanten.

Hälleberga 192. Resterna efter en koja består idag av en oval grop med resterna efter en kallmurad spis. Kojan ligger i en planerad ny vägdragnig till ett av vindkrafttverken.

Hälleberga 111:1. Grunden efter boningshuset till torpet Alstoön.

Hälleberga 111:1. Stenmassor som lagts upp till murar kantar en av åkrarna, som brukats av torparna på Alstoön.

Hälleberga 111:1. Ett av vindkraftverken kommer att stå i anslutning till en horva (liten åker) som odlats upp i skogen av torparna på Alstoön. Bilden tagen mot nordväst och platsen för ett planerat vindkraftverk.